

Захарченко О.В.,
Сахацький М.П.,
Запша Г.М.

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ОНОВЛЕННЯ ВИРОБНИЦТВА

В статті висвітлюються стан та тенденції розвитку організаційно-правових форм ведення сільськогосподарського виробництва, артикулюються проблеми відновлення біологічних та природних ресурсів в сільськогосподарських підприємствах через втрати в тваринництві; обґрунтовується доцільність збереження сільської різноукладності.

Ключові слова: організаційно-правові форми, аграрний сектор, рослинництво, тваринництво, сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення.

Zakharchenko O.V.,
Sakhatskyi N.P.,
Zapsha G.M.

DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN MISCELLANEOUS CONDITIONS

The article highlights the state and tendencies of development of organizational and legal forms of agricultural production, articulates problems of retrieval of biological and natural resources in agricultural enterprises due to losses in animal husbandry; the feasibility of maintaining rural diversity is substantiated.

Keywords: organizational and legal forms, agrarian sector, crop production, animal husbandry, agricultural enterprises, farms, households.

Вступ. Актуальність наукового опрацювання проблеми розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності зумовлена: по-перше, наявністю в сільському господарстві господарюючих суб'єктів різних форм власності та господарювання, майбутнє яких в умовах ринкової економіки значною мірою визначається їх науковою підтримкою в розрізі обґрунтування стратегічних цілей та шляхів їх досягнення за існуючих макро- та мікроекономічних умов ведення агробізнесу та наявного ре-

сурсного забезпеченням; по-друге, постійним загостренням конкуренції на ринку агропродовольчої продукції за рахунок модернізації виробничо-господарської діяльності існуючих ринкових суб'єктів та появи нових, в тому числі зарубіжних з потужними ресурсними потенціалами; по-третє, можливість для кожного сільського мешканця здійснювати самореалізацію власного людського потенціалу шляхом вибору тієї форми господарювання на землі, що відповідає конкретній особі з позицій її світогляду, інтелекту, мотивації, фізичних, професійних, освітньо-кваліфікаційних та інших індивідуальних особливостей; по-четверте, необхідністю подальшого реформування аграрних відносин, зокрема в сфері формування та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення.

При цьому варто врахувати перспективність для аграрних господарюючих суб'єктів проведення зовнішньоекономічної діяльності внаслідок прискореної інтеграції аграрного сектора України у світовий економічний простір, що відкриває для підприємців-аграріїв нові ринки масштабного збуту виробленої продукції та здійснення послуг завдяки належним маркетинговим зусиллям. На регіональному рівні має місце перспективність співпраці між суб'єктами різних організаційно-правових форм в сфері диверсифікації виробництва, розбудови регіональних кластерів, міжгосподарської кооперації, соціально-економічної взаємодії з об'єднаними територіальними громадами, агропромислової інтеграції, державно-приватного партнерства тощо. Важливим з позицій сучасності постає також доступність для аграрних ринкових суб'єктів новітніх наукових здобутків, різнобічні напрями якого дозволяють постійно удосконалювати управління розвитком наявних біоресурсів та природокористування.

Вищевикладене послужило приділенню проблемі розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності значну увагу з боку науковців. Так, науковий фундатор аграрної реформи в Україні академік Юрчишин В.В. в монографії «Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах» різнобічно і глибоко висвітлює процес наукового обґрунтування та формування в прикладному плані бага-

тоукладності аграрного сектора на основі його глибинної трансформації. В науковій розробці викладено результати початкового етапу досліджень аграрних перетворень в Україні після набуття нею суверенності, що починаються з представлення базових основ пріоритетності інтересів селян в аграрних перетвореннях, далі подовжуються наведенням складових аграрних трансформацій в контексті їхньої неминучості та системного проведення, завершуються викладенням місцевих та регіональних особливостей перших аграрних перетворень [1].

Всі вказані питання поєднує положення предметно важливості проведення аграрних перетворень на засадах, за яких селяни повинні бути нарівні з державою активними учасниками трансформаційних процесів стосовно господарювання на землі та визначальними особами при прийнятті рішень щодо організаційно-правових форм ведення аграрного виробництва. Логічність такого бачення реформування аграрного сектора представлена в тій частині дослідження академіка Юрчишина В.В., де йдеться про місцеві та регіональні особливості перших аграрних перетворень.

Наявність різних форм власності та господарювання в сільському господарстві заохочує наукові дослідження в розрізі використання біологічних та природних ресурсів різних масштабів, напрямів, управлінських рівнів, часових вимірів та сфер сільської життєдіяльності. Так, вчені-економісти Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І. та Баланюк С.І. досліджують розвиток виробництва продукції рослинництва і тваринництва в особистих селянських господарствах та аграрних підприємствах регіону [2]; Макаренко П.М. та Мельник Л.Л. – економічний потенціал різних аграрних господарств [3]; Малік М.Й. та Заяць В.М. – теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств [4]; Малиновський А.С. – кадрово-управлінський потенціал аграрних формувань [5]; Прокопа І.В. та Беркута Т.В. – господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку [6]; Шеленко Д.І. та Копчак Ю.С. - контроль в умовах підприємництва [7]. Ці та інші дослідження формують солідну теоретичну, методологічну, методичну та прикладну основу щодо подальшого супроводу розвитку сільського господарства. Проте динаміка внутрішніх соціаль-

но-економічних та організаційно-управлінських змін в аграрному секторі, а також хвилеподібний рух його суспільно-політичного оточення показують актуальність з наукових та практичних позицій дослідження сучасного розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо подальшого розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності.

Результати. Опрацювання літературних джерел стосовно розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності показує, що відповідні наукові розробки охоплюють теоретичні та прикладні аспекти, включають навчально-освітні процеси підготовки спеціалістів та проходять різнопланову апробацію. На підставі узагальнень використаних науковцями методології та методичних напрацювань, дослідження розвитку багатуукладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів і природокористування аграрного сектора передбачає проведення аналізу стану та динаміки кількості аграрних суб'єктів господарювання, їх ресурсного потенціалу, ролі та місця в загальному аграрному виробництві, економічної та соціальної результативності, перспектив їх подальшого функціонування.

Особливої уваги заслуговує аналіз динаміки кількості підприємств, чисельності зайнятих та найманих працівників в аграрному секторі та господарському комплексі в цілому. Адже через порівняння отримуємо об'єктивну оцінку здійснюваних процесів економічного та соціально-демографічного характеру в загальному вигляді та конкретній сфері господарювання. Відповідні цифрові матеріали щодо кількості підприємств, чисельності зайнятих та найманих працівників усього по країні в цілому та в сільському, лісовому та рибному господарствах зокрема у 2013–2017 роках наводяться в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка кількості підприємств, кількості зайнятих та найманих працівників по країні в цілому та в сільському, лісовому та рибному господарствах у 2013–2017 роках*

Галузь	Роки	Кількість підприємств, одиниць	Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	З них кількість найманих працівників, тис. осіб
Усього	2013	393327	7406,5	7285,6
	2014	341001	6298,5	6193,0
	2015	343440	5889,7	5778,1
	2016	306369	5801,1	5713,9
	2017	338256	5812,9	5714,6
	2017 р. у % до 2013 р.	86,0	78,5	78,4
Сільське, лісове та рибне господарство	2013	49848	687,2	652,1
	%	12,7	9,3	9,0
	2014	46012	628,9	596,0
	%	13,5	10,0	9,6
	2015	46744	597,6	569,4
	%	13,6	10,1	9,9
	2016	44998	614,3	583,4
	%	14,7	10,6	10,2
	2017	50115	593,0	558,1
	%	14,8	10,2	9,8
2017 р. у % до 2013 р.	100,5	86,3	85,6	

* Дані наведено без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, за 2014-2017 роки без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: Складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2017 р. загальна кількість підприємств сільського, лісового та рибного господарства складає

50115 одиниць, або 14,8 % від їх всієї кількості в національному господарському комплексі. Чисельність зайнятих в них працівників – 593 тис. осіб, (10,2 % від всього), з них – найманих працівників 558,1 тис. осіб, або 9,8 % від їх загальної чисельності. Менша частка зайнятих в досліджуваній сфері працівників по відношенню до частки підприємств в загальній їх кількості вказує на те, що за чисельністю працюючих середні розміри цих підприємств поступаються за значенням цього показника іншим секторам економіки.

Питома вага кількості найманих працівників, що складає 9,8 % від загальної чисельності найманих в господарському комплексі, засвідчує про намагання досліджуваних підприємств функціонувати з якомога меншим числом найманих осіб, по відношенню до їх значення відповідного показника в середньому по країні. При цьому, якщо загальна кількість підприємств досліджуваної сфери у 2017 р. по відношенню до 2013 р. збільшилась в абсолютних величинах на 267 одиниць, або на 0,5 %, то в цілому по національному господарському комплексу має місце протилежна динаміка – зменшення числа підприємств – на 55071 одиниць, або на 14 %.

За чисельністю працюючих аграрно-лісо-рибне господарство має схожі процеси з національним господарським комплексом – зменшення як числа зайнятих всього, так і чисельності найманих працівників. Проте темпи скорочення працівників досліджуваної сфери є дещо нижчими ніж в цілому по країні. Водночас, скорочення чисельності працівників за рахунок найманих, показує наявність в аграрно-лісо-рибному господарстві соціально-демографічної проблеми, яка загострюється, та яку треба терміново вирішувати через зависокі темпи вивільнення найманих працівників.

Наведені стан та динаміка за кількістю підприємств та чисельністю працівників дають підстави для припущення про належність досліджуваної сфери до числа таких, що по відношенню до інших секторів економіки є більш привабливими для ведення підприємницької діяльності. При цьому наявність багатокладності слід було б віднести до факторів, що до певної міри заохочують здійснювати підприємництво. Проте збільшення числа підприємств відбувалося

за рахунок лісового та рибного господарств. Бо динаміка кількості сільськогосподарських підприємств всього і в розрізі різних організаційно-правових форм має дещо інший вектор розвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка кількості підприємств, що здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання у 2013-2017 рр.,* одиниць

Організаційно-правові форми господарювання	Роки					2017р. до 2013р.	
	2013	2014	2015	2016	2017	%	(+/-)
Усього	49046	46199	45379	47697	45558	92,9	-3488
Господарські товариства	8245	7750	7721	8700	6967	84,5	-1278
Приватні підприємства	4095	3772	3627	3752	3215	78,5	-880
Кооперативи	809	674	596	738	448	55,4	-361
Фермерські господарства	34168	33084	32303	33682	34137	99,9	-31
Державні підприємства	269	228	241	222	199	74,0	-70
Підприємства інших форм господарювання	1460	691	891	603	592	40,5	-868

* Без урахування окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: Джерело: Складено автором за даними Державної служби статистики України [8, с. 171].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2017 р. загальна кількість підприємств, що здійснювали сільськогосподарську діяльність, становила 45558 одиниць. З них лівова частка приходить на фермерські господарства – 34137 од., або 74,9 % від їх загального числа. В цьому кількісному рейтингу другу сходинку займають господарські товариства – 6967 од., (15,3 %), а третю – приватні підприємства - 3215 од.(7,1%). Варто вказати на те, що в абсо-

лютних величинах кількісно найменше представлені державні підприємства – 199 одиниць, що складає всього 0,4 % від загального числа даних суб'єктів господарювання. Це майже в 2,3 рази менше ніж число кооперативів 448 од. (1%), які займають передостанню рейтингову сходинку.

Підприємства інших форм господарювання знаходяться в середині даного рейтингу. Проте суттєво за кількістю (у 5,4 рази) поступаються приватним підприємствам, що вище них на одну рейтингову сходинку. Такий розподіл показує, що найбільше до вподоби селянам три організаційно-правові форми – фермерство, господарські товариства та приватні підприємства, питома вага яких в загальній кількості складає 97,3 %. Тоді як на частку всіх інших сільськогосподарських підприємств (кооперативи, державні, інші форми господарювання) – приходить всього 2,7 % загальної кількості. Узагальнюючий висновок полягає в тому, що селяни віддають перевагу приватному господарюванню на землі, і в своїй більшості розраховують лише на себе в аграрному бізнесі.

Даний висновок до певної міри підтверджує динаміка кількості підприємств за різними організаційно-правовими формами господарювання протягом періоду дослідження. За наявності однозначного їх кількісного скорочення у всіх без винятку організаційно-правових формах, що в загальній сумі складає 3488 одиниць або 7,1 %, темпи цих від'ємних процесів за формами суттєво різняться. Так, у звітному році по відношенню до базового року максимальне скорочення в абсолютних величинах відбулося серед господарських товариств – 1278 одиниць, або майже 37 % від всіх втрат підприємств. Вагомі втрати понесли приватні підприємства – 880 од., що на 21,5 % менше значення базового року, та складає більше четвертої частини від загального скорочення даних суб'єктів господарювання.

За період дослідження максимального скорочення у відносних величинах (59,5%) зазнала кількість підприємств інших форм господарювання, що в абсолютних значеннях становило 868 одиниць. Значні втрати понесли кооперативні форми ведення сільськогосподарського виробництва – 361 од., або 44,6 %. Скорочення державних підприємств складає 70 од., або 26 %.

У 2017 р. по відношенню до 2013 р. найменших скорочень в абсолютних та відносних величинах зазнали фермерські господарства – 31 од., або 0,1 %. Будучи формою вільного підприємництва з ведення виробничо-господарської діяльності на землі всією сім'єю, та (або) з використанням найманої робочої сили, вітчизняні фермери своїм мінімальним скороченням досить переконливо демонструють як свою прихильність до самостійного аграрного бізнесу, так і відносну стійкість порівняно з його іншими організаційно-правовими формами.

При оцінці розвитку багатоукладності в аграрному секторі важливими характеристиками за категоріями господарств в їх динаміці є: земельна площа, з якої зібрано врожай сільськогосподарських культур, поголів'я тварин і птиці, масштаб виробництва сільськогосподарської продукції та рентабельність основних видів виробничо-господарської діяльності. Проведений на базі статистичних даних аналіз відповідних цифрових матеріалів [8] дозволяє зробити такі узагальнення.

Перший, розподіл земельних площ, з яких зібраний урожай, між господарствами різних категорій не рівнозначний: біля 70 % таких земель приходить на сільськогосподарські підприємства, та лише дещо більше 30% зібраних площ – на господарства населення. Розподіл кількості сільськогосподарських тварин за категоріями господарств також не рівноцінний. Бо поголів'я тваринництва в більшій мірі зосереджено в господарствах населення, на які приходить: великої рогатої худоби - 67 %, в тому числі корів - 76,9 %, овець та кіз - 85,7 %, кролів - 96,9 %, коней – 93,6 %.

Другий, поголів'я тварин та птиці за різними категоріями господарств і загалом по країні скорочується, демонструючи за кількістю сталий регресивний характер розвитку тваринницької галузі. Суттєво менша частка поголів'я тварин при вагомій перевазі земель інтенсивного використання в сільськогосподарських підприємствах показує проблемний характер щодо відновлення в них потенціалу біологічних та природних ресурсів, а також наявність такої загрози в аграрному секторі в цілому через динаміку скорочення кількості поголів'я тварин господарствами населення.

Третій, в рослинництві сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення займають досить стійке положення в існуючому розподілі праці та спеціалізації на виробництві продукції сільськогосподарських культур. Однозначно проявляється стабільне домінування сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва продукції зернових та зернобобових культур, буряку цукрового та соняшнику. Господарства населення займають стійкі провідні позиції у виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід. При цьому, господарства населення неухильно зменшують свою частку вирощування цукрового буряку та досить помітно витісняються з цієї сфери.

Четвертий, в тваринництві підтримується стабільний розподіл виробництва основної продукції між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення. Вагомо проявляється постійна перевага сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва м'ясної продукції та випуску яєць. Господарства населення домінують у виробництві молока, вовни та меду. Досить помітним постає тренд збільшення виробництва яєць господарствами населення та, до певної міри, фермерськими господарствами при скороченні частки сільськогосподарських підприємств.

Висновки. Виробництво і збут рослинницької продукції досить рентабельні як для сільськогосподарських підприємств, так і для фермерських господарств. Низький рівень рентабельності та збитковості більшості тваринницької продукції виступають фактором скорочення її виробництва та ліквідації відповідних галузей і в сільськогосподарських підприємствах, і в фермерських господарствах. Подолання збитковості та підвищення рентабельності тваринництва постає терміновим завданням для сільгоспідприємств та фермерських господарств як об'єктивна умова їх економічного зростання та посилення біологічного та природного потенціалу.

Дещо вищий рівень рентабельності виробництва та продажу продукції рослинництва, продемонстрований фермерськими господарствами, засвідчує про

їх швидко адаптивність до ринкової кон'юнктури та перспективність в сегменті виробників, що належить як високотоварним сільськогосподарським підприємствам, так і господарствам населення.

Перспективи подальшого розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності ґрунтуються на їх відповідності сучасним вимогам, а також наявності сільських жителів, які в силу своїх особистих можливостей і переконань здійснюють виробничо-господарську діяльність на землі та демонструють прихильність до конкретного аграрного господарювання.

Література:

1. Юрчишин В.В. Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах. НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ». К.: 2013. 424 с.
2. Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І, Баланюк С.І. Аналіз розвитку виробництва продукції рослинництва і тваринництва в особистих селянських господарствах та аграрних підприємствах регіону. Інноваційна економіка. 2014. №5. С. 150-157.
3. Макаренко П.М., Мельник Л.Л. Економічний потенціал різних аграрних господарств. Економіка АПК. 2011. №7. С.89-97.
4. Малік М.Й., Заяць В.М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств // Економіка АПК. 2013. №5. С.87-95.
5. Малиновський А.С. Кадрово-управлінський потенціал аграрних формувань // Економіка АПК. 2011. №7. С.97-104.
6. Прокопа І.В., Беркута Т.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2011. 240 с.
7. Шеленко Д.І. Копчак Ю.С. Контроль в умовах підприємництва. Обліково-аналітичне забезпечення господарської діяльності : Монографія / за ред. І.Ф. Баланюка, Н.І. Пилипів, В.М. Якубів. – Івано-Франківськ : Видавництво : Дру-

карня Фоліант, 2014. С. 236-243.

8. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2017 р. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 392 с.

Literatura:

1. Yurchyshyn V.V. Suchasni ahrarni peretvorennia v Ukraini. Retrospektyvni narisy u trokh chastynakh. NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NANU». K.: 2013. 424 s.

2. Balaniuk I.F., Shelenko D.I, Balaniuk S.I. Analiz rozvytku vyrobnytstva produktsii roslynnytstva i tvarynnytstva v osobystykh selianskykh gospodarstvakh ta ahrarnykh pidpriemstvakh rehionu. Innovatsiina ekonomika. 2014. №5. S. 150-157.

3. Makarenko P.M., Melnyk L.L. Ekonomichnyi potentsial riznykh ahrarnykh gospodarstv. Ekonomika APK. 2011. №7. S.89-97.

4. Malik M.I., Zaiats V.M. Teoretychni zasady ta napriamy transformatsii osobystykh selianskykh gospodarstv // Ekonomika APK. 2013. №5. S.87-95.

5. Malynovskyi A.S. Kadrovo-upravlinskyi potentsial ahrarnykh formuvan // Ekonomika APK. 2011. №7. S.97-104.

6. Prokopa I.V., Berkuta T.V. Hospodarstva naseleння v suchasnomu ahrarnomu vyrobnytstvi i silskomu rozvytku. NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnozuv. K., 2011. 240 s.

7. Shelenko D.I. Kopchak Yu.S. Kontrol v umovakh pidpriemnytstva. Oblikovo-analitychne zabezpechennia hospodarskoi diialnosti : Monohrafiia / za red. I.F. Balaniuka, N.I. Pylypiv, V.M. Yakubiv. – Ivano-Frankivsk : Vydavnytstvo : Drukarnia Foliant, 2014. С. 236-243.

8. Silske gospodarstvo Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk. 2017 r. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv, 2018. 392 s.